

**КОНФУЦИЙЛИК ХУСУСИЯТЛАРИДАН ХИТОЙ ФАЛСАФАСИНИНГ
КЕНГАЙИШИ**

**РАСШИРЕНИЕ КИТАЙСКОЙ ФИЛОСОФИИ ИЗ ХАРАКТЕРИСТИК
КОНФУЦИАНЦЕВ**

Жўрабоев Н.Ю.

*Ташкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси доценти*

Баратов Р.Ў

*Ташкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси доценти*

+99897 705 90 38

Кушаков Ф.А.

*Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси катта ўқитувчи*

+99897 777 25 83

Султанов С.Х.

*Ташкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси доценти*

+99894 620 35 10

Хасанов М.Н.

*Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси ассистенти*

+99890 951 10 99

Аннотация: Ушбу мақола Хитой фалсафасининг ўзига хос хусусиятлари ва Конфуцийнинг қарашлари келтириб ўтилган. Бундан ташқари Ғарб файласуфларининг Хитой фалсафа мактабига нисбатан қарашлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Конфуций, Хитой фалсафаси, ижтимоий фалсафа, маданият, таълим, ахлоқ, анъанавийлик.

Кириш. Конфуцийчиликнинг ўзига хос хусусияти нимада, ҳозиргача турли хил фикрлар мавжуд ва хайрихоҳлик ва доноликни ўзаро тушуниш мавжуд. Хитой фалсафий тадқиқотларининг кенгайиши қандай олиб борилиши ҳам одамларни ўйлантирадиган савол. Анъанавий хитой фалсафасининг асосий йўналиши Конфуций фалсафасидир. Конфуций фалсафаси бой мазмун ва улкан тизимга эга. Таснифга кўра, Конфуций фалсафасини сиёсий фалсафа, иқтисодий фалсафа, маданий фалсафа, ижтимоий фалсафа, ҳаёт фалсафаси, натурал фалсафа, тарих фалсафаси ва ҳоказоларга бўлиш мумкин.

“Дунё шиддат билан ўзгариб, барқарорлик ва халқларнинг мустақкам ривожланишига раҳна соладиган турли янги таҳдид ва хавфлар пайдо бўлаётган

бугунги кунда маънавият ва маърифатга, ахлоқий тарбия, ёшларнинг билим олиш, камолга етишига интилишга эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир” [“Шавкат Мирзиёев. Таълим ва маърифат – тинчлик ва бунёдкорлик сари йўл. Ислом ҳамкорлик ташкилоти Ташқи ишлар вазирлиги Кенгаши 43 – сессияси янги очилиш маросимидаги нутқ. 2016-йил 18-октябр. 27-бет.].

Агар ғарб фалсафаси билан солиштирганда натурфалсафа даражасидан қарайдиган бўлсак, “Конфуций фалсафаси онтологияда жуда кам, батафсил назарий далиллар ва тўлиқ тизимга эга эмасдек кўринади. Онтология нуқтаи назаридан, Ғарб фалсафаси билан таққослаганда, Конфуций фалсафаси ва ҳатто бутун Хитой анъанавий фалсафаси ҳеч қандай афзалликларга эга эмас. Сиёсий фалсафа, маданият фалсафаси, ҳаёт фалсафаси, ахлоқ фалсафаси, ижтимоий фалсафа ва ҳоказо жиҳатлардан тадқиқ қилсак, Конфуций фалсафаси бой мазмун ва теран фикрларга эга. Бундай фалсафа чинакам хитой услуби ва услубига тўла хитойлик хусусиятларга эга фалсафадир” [Китайская философия. – М.: Мысль, 1994. – С 256.]. Бу хусусият, асосан, ижтимоий ҳаёт ҳақиқатига эътибор қаратиши, айтиш даъво бўлиш руҳига эга бўлиши, ижтимоий амалиётга урғу бериши (ўрганганларини амалда қўллаш, дунёга ёрдам бериш, билим ва ҳаракатни уйғунлаштириш) билан боғлиқ.

Агар юқоридаги фикрларни асослаб бериш мумкин бўлса, мантиқан савол туғилади: бу фалсафами?.. Фикримизча, бу ҳолат Конфуций фалсафаси фалсафа эмас дегани эмас, аксинча, Конфуций фалсафасини бошқа жиҳатдан кўрсатади. Гегел Хитойни фалсафа йўқ, фақат ахлоқий тарғиботга эга, деб танқид қилди. Аслида улар Хитой фалсафасини менсимасликлари шарт эмас, бу фақат улар Хитой фалсафасининг, айтишса Конфуций фалсафасининг ифодаси ва руҳий моҳиятини тушунмасликларини билдиради. Аммо фактик мулоҳазалар даражасида Гегел ҳақ эди. “Конфуций фалсафаси доимо таълим-тарбияга эътибор қаратган ва ахлоқий соҳани такомиллаштиришга интилган. “Маданият”, маданият ва таълим деб аталувчи ва ниҳоят, ахлоқий одамлар ва халқ урф-одатлари қарор топиб, Хитой фалсафасининг тимсоли ҳисобланади. Ички авлиёлар ва ташқи подшоҳлар деб аталмиш ҳаёт фалсафаси, ижтимоий фалсафа ва сиёсий фалсафанинг узвий интеграциясидир”. [Большая книга афоризмов. – Москва: Издательство АСТ, 2018.] Бу Конфуций фалсафасининг мафкуравий дастури бўлиб, ахлоқий ўзликни ўрнатишдан бошланади, сўнгра ахлоқий жамиятни ўрнатади, урф-одатлар ва қоидаларни тартибга солади. дунё ва унинг қадрият фалсафасининг мақсади ҳамдир. Конфуций маданий идеалларининг фалсафий ифодасидир ва уни маданий фалсафа модели сифатида тасвирлаш мумкин.

Хитой фалсафасининг тадқиқот йўналишида икки хил маъруза ва кейинги маърузалар мавжуд бўлиб, "тозалаш" ва "умумлаштириш" ўртасида фарқлар

мавжуд. Нима десангиз ҳам, давом этсангиз ҳам, сиз аввалги мафкуравий манбалардан ажралмассиз ва уларнинг барчаси аввалги манбаларнинг тасдиқларидир. Ягона фарқ шундаки, мазҳаб битиклари, донишмандлар ва қадимгиларнинг фикрига кўра, улар ўтмишдошлардан ошиб ўтишга журъат эта олмайдилар ва ўта олмайдилар, иккинчиси эса, ўтмишдошларнинг ғояларини ривожлантириш учун мерос олиш ва улардан ўзиб кетишдир. Худди шундай, улар хитой фалсафаси тадқиқотчиларини “тозалаш” тарафдори бўлиб, назарий тафаккурнинг муҳимлигини таъкидлаб, Хитой фалсафасининг хусусиятларини тушуниш учун тушунчалар, категориялар, таклифлар ва назарий тизимларнинг аҳамиятини таъкидлаб, Хитой фалсафасининг ривожланиш қонунини ойдинлаштириш муҳимлигини таъкидлайдилар. Фалсафа ва қарама-қарши сиёсий фикр, ахлоқий тафаккур, ҳаётий ғамхўрлик ва бошқа масалалар фалсафий масалалар сифатида Хитой фалсафасини “тозаланган” тарзда ўрганмаганлар кўпроқ Хитой фалсафасининг умумий келиб чиқиши ва ижтимоий таъсири, хитой фалсафасининг реал ҳаёт ва жамиятдаги ўрни билан боғлиқ. Биринчиси ёки иккинчиси бўлишидан қатъи назар, у тарихий Хитой фалсафасининг ўзига хос мазмунини тушунишдан ажралмасдир, яъни “асл” хитой фалсафаси бўладими ёки “ёзма” фалсафаси бўладими, тарихий Хитой фалсафасини инкор этиб бўлмайди. Кўрииб турибдики, Хитой фалсафаси ва Хитой маданиятини ўрганиш тарихий Хитой фалсафасининг ўзига дуч келиши керак ва Хитой маданиятининг ўзига хос экологияси ва контекстини тарк эта олмайди.

Анъанавий хитой фалсафаси асосан Конфуций фалсафаси ёки унинг асосий ифодаси ҳукмронлик қиладиган фалсафадир. Бу фалсафа ўз моҳиятига кўра ҳаёт фалсафаси, маданият фалсафаси ва амалиёт фалсафасидир. Конфуций фалсафаси Чонгвен фалсафасининг бир тури. Шунинг учун Конфуций фалсафасини маданият нуқтаи назаридан ва маданий фалсафа даражасидан текшириш керак.

“Маданият ва фалсафа ўртасидаги муносабатлар мураккабдир. Маданият турмуш тарзини, фалсафа эса тафаккур тарзини акс эттиради. Маданият ва фалсафа, иккаласи бирлаштирилган ва бир-бирини қамраб олади. Маданият фалсафанинг ифодасидир, фалсафа эса маданиятнинг ўзагидир”. [Валиев, Л. А. (2022). ГҲОШ ТАЪЛИМ КОНЦЕПЦИЯСИНИНГ ШАХС МАЪНАВИЯТИДАГИ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3(TSTU Conference 1), 241-244.]. Ҳаётга қараш нуқтаи назаридан маданиятнинг ўзаги кадриятлар, дунёқараш нуқтаи назаридан эса фалсафанинг ўзаги фикрлаш тарзидир. Кўп жиҳатдан фикрлаш тарзи ҳам кадрият ҳисобланади. Мавжуд объектлар ва унинг мазмуни нуқтаи назаридан фалсафа нисбатан концентрацияли ва ихчам, маданият эса нисбатан кенг ва кенгдир. Шу сабабли, Хитойнинг анъанавий маданиятини ўрганиш, анъанавий Конфуций фалсафасини

Ўрганиш ва замонавий Хитой фалсафасини қуриш ёнма-ён бориши керак. Амалиёт даражасида маданият масалаларига кўпроқ эътибор қаратиш лозим. Асосан, бу Конфуций фалсафасини маданий шакл сифатида кўриб чиқиш ва уни "Конфуций маданияти" нуқтаи назаридан ўрганиш, ўзгартириш ва сублимация қилишдир.

Сўнги йилларда жонли бўлиб келган Хитой фалсафасининг "қонунийлиги" ҳақидаги мунозаралар фақат Хитой фалсафасини ўрганишда қандай парадигмадан фойдаланиш кераклиги масаласидир. Агар Ғарб фалсафаси парадигмаси қабул қилинса, Хитой фалсафасининг "қонунийлиги" шубҳа остига олиниши, Хитой фалсафасининг фалсафа эканлиги шубҳа остига олиниши аниқ. Аксинча, хитойча тил ва иборалар ишлатилса, хитой тилига хос тушунчалар, категориялар, таклифлар ва тафаккурлар талқин қилинса, "Хитой фалсафаси" ўз-ўзидан маълум ва ўз-ўзидан маълум бўлади. Бу шуни кўрсатадики, Хитой фалсафасини ўрганишда Ғарб фалсафаси парадигмасига очикдан-очик мослашиш ва уни Ғарб фалсафасига мос келадиган тарзда истамай "фалсафалаш" ўрнига, Хитой тарихи ҳақиқатига эргашиш ва Хитойни кенг кўламдан ўрганиш мақсадга мувофиқдир. [Хамидов Х., Исматуллаева Н. "Лун Юй" таржималарига қайтиб.... "Ўзбекистон-Хитой: тарихий-маданий, илмий ва иқтисодий алоқалар ривожини" мавзусида халқаро илмий-амалий конференция. – Тошкент: ТошДШИ, 2018.] Анъанавий фалсафа ўзининг ахлоқий ва сиёсийлашган хусусиятларини тан олади, шунинг учун унга маданий аксиология даражасида оқилона позиция ва баҳо беради. Шубҳасиз, бугунги хитой фалсафаси тадқиқотининг калити анъанавий фалсафанинг онтологияси ва метафизик спекуляциясини қазийш эмас, балки ҳаёт фалсафаси даражасидан, ҳаёт фалсафаси даражасидан, ижтимоий ғамхўрлик даражасидан, инсонпарварлик ғамхўрлигидан ҳаёт фалсафаси нуқтаи назари "Конфуций маданияти Хитой халқининг ўрнашиб олиш йўлини топиши мумкин бўлган йўлнинг аҳамиятига эътибор қаратади ва ўрганеди"[Чжэн Сяоцян. Китайская философия жизни и смерти / Чжэн Сяоцян ; перевод с китайского: В. Башкеев [и др.]. - Москва: Наука, 2021]. Акс ҳолда, анъанавий хитой фалсафаси манбаларини чинакам ва оқилона ўзгартириш мумкин эмас ва Хитой фалсафасининг ворислиги муваффақиятсизликка учрайди; худди шундай, очиклик деб аталадиган нарсани тарихий асос ва қадрият асосига эга бўлмайди. Шу сабабли, анъанавий хитой фалсафаси ва маданиятини ўрганиш, замонавий Хитой маданий қадриятлар тизимини қуриш ва Хитой халқи учун умумий маънавий уй қуришда биз Конфуций маданиятининг муҳим масаласини тушунишимиз мумкин.

Умуман олганда, Конфуций маданияти бугунги кунда ўзининг давр рационаллигини йўқотди. Бироқ, унинг баъзи мазмуни, баъзи қарашлари бугунги кунда ҳам ижобий маънога эга. Қайд этиш жоизки, миллийлиги кучли,

замонавийлиги ва умумбашарийлиги кучли бўлган бу нарсалар, албатта, Ғарб фалсафаси парадигмаси остидаги “фалсафа” эмас, балки типик хитой услуги ва хитой услубидир. “Ўзгартирилган” ҳақиқий “вен”дир. бу ҳақиқий "wen" ва "ўзгартирилган", бу ҳақиқий ҳаёт фалсафаси, ҳаракат фалсафасидир! Бу мазмун ва руҳлар классик маънода Хитой фалсафаси, Конфуций фалсафаси! Бу Хитой ва Конфуций фалсафаси ҳақиқатан ҳам "маданий"дир.

REFERENCES:

1. Буров Владилен Георгиевич. Современная китайская философия. - М. : Наука, 1980. - 311 с.
2. Baratov, R. U., & Nazarova, R. (2022). YOSHLAR HAYOTIY STRATEGIYASINI SHAKLLANTIRISHDA TA' LIMNING O' RNI. *Academic research in educational sciences*, 3(TSTU Conference 1), 830-833.
3. Валиев, Л. А. (2022). ГХОШ ТАЪЛИМ КОНЦЕПЦИЯСИНИНГ ШАХС МАЪНАВИЯТИДАГИ ЎРНИ. *Academic research in educational sciences*, 3(TSTU Conference 1), 241-244.
4. Валиев Л.А. Ауробиндо Гҳошининг ижтимоий фалсафий қарашларида инсон ақли. *ARES/ VOLUME 2 | ISSUE 2 | 2021/ DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00264*
5. Ф.А. Кушаков ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ ТЕХНИКИ. *Academic research in educational sciences*, 2022. 50-54.С
6. Султанов, С. Х. (2013). МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРОТИВ КОРРУПЦИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ. *SCIENCE AND WORLD*, 67.
7. Ж. С. Раматов, & М. Н. Ҳасанов (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ЖАҲОН ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ ВА УНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 648-653.
8. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР – ЖАМИЯТИМИЗ БАРҚАРОРЛИГИ ВА ЁШ АВЛОД ТАРБИЯСИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 973-979.
9. Абдурашидова, Нилуфар Абдурашидовна, & Ҳасанов, М. (2022). ЁШЛАР ДУНЁҚАРАШИДА ДИН ВА АХЛОҚНИНГ ЎЗARO МУТАНОСИБЛИГИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (10), 1226-1235.
10. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). ШАХС ДИНИЙ ДУНЁҚАРАШИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ИЛМНИНГ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (7), 35-39.
11. Жуманиёз Султонович Раматов, Машкура Инамжанована Рахимова, & Миршод Нўъмонович Ҳасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ

ОЛДИНИ ОЛИШДА ИСЛОМИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 1031-1036.

12. З. Н. Бобошев, М.Н.Хасанов, & Э.А.Нуруллаев. (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙНИНГ ПЕДАГОГИКА ФАНИНИНГ АСОСЧИСИ СИФАТИДА . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 108–115. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/623>
13. Ж. С. Раматов, М. Хасанов, & Лочин Азаматович Валиев (2022). АУРОБИНОДО ГХОШ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ ФАЛСАФИЙ МЕЪРОСИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 1161-1169.
14. J. S. Ramatov, M. Hasanov AL-FAROBIIY SIYOSIY DAVRAN VA IJTIMOIIY-MADANIY ANVOL // Pedagogik fanlarda akademik tadqiqotlar. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/al-farobiy-davridagi-siyosiy-va-izhtimoiy-madaniy-vaziyat> (kirish sanasi: 12.11.2022).
15. М.Н.Хасанов, А.А.Азимбаев, Ҳалилов Ў., & Каримов Б. (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙНИНГ ШАХС МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИГА ДОИР ҚАРАШЛАРИ . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 147–153. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/new/article/view/629>
16. Ж. С. Раматов, & М. Хасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА АХЛОҚИЙ ТАРБИЯНИНГ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 952-956.
17. Ramatov, J.S., Valiev, L.A., Xasanov, M.N. XIX ASRDA HINDISTONDAGI IZHTIMOII - FALSAFIY JARAYONLAR // ORIENSS. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/hih-asrda-indistondagi-izhtimoiy-falsafiy-zharayonlar> (kirish 12/11/2022).
18. Ф. А. Кушаков, М. Н. Хасанов, Р. Ў. Баратов, Ж. С. Раматов, & С. Ҳ. Султанов (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ВА СЎЗ ЭРКИНЛИГИ. Academic research in educational sciences, 3 (10), 803-810.
19. Раматов, Ж. С., Муратова, Д., Султанов, С. Ҳ., Тухтабоев, Э., Кушаков, Ф., & Хасанов, М. Н. (2022). ИЖТИМОИЙ АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАР ПЛЮРАЛИЗМИ. World scientific research journal, 8(1), 102-108.
20. Раматов, Ж.С., Баратов, Р.Ў., Султанов, С.Ҳ., Муратова, Д.А., Хасанов, М.Н., & Эрнӣзов, У.К. (2022). ЁШЛАР ЗАМОНАВИЙ МАДАНИЙ ҚИЁФАСИ ВА УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР ТУШУНЧАСИНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (10), 376-386.
21. Султонов, С. (2017). Взгляды Амира Темура на нравственное и интеллектуальное воспитание. Молодой ученый, (4), 626-627.